

7. Жирмунский В.М. Теория стиха. - М.: Советский писатель, 1975. - 664 с.
8. Калачева С.В. Стих и ритм. (О закономерностях стихотворения). - М.: Знание, 1978. - 96 с.
9. Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. - М.: Наука, 1986. - С. 205.
10. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. - Чернівці: Золоті литаври, 2001. - 476 с.
11. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковальова, В.І.Теремка. - К.: ВУ «Академія», 2007. - 752 с. (Nota bene).
12. Wordsworth Poetry Library. The Works of Robert Burns, Wordsworth Edition. - 1994. - P. 388-390.

Валентина ПАПУШИНА

© 2008

ПОЛІФОНІЯ РОМАНУ Ф. ДОСТОЄВСЬКОГО «ЗЛОЧИН І КАРА» В АНТРОПОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ ТВОРУ

Творчість Федора Михайловича Достоевського належить до вершинних явищ світової літератури. Його романи стали своєрідною художньою лабораторією, в якій глибоко досліджувався духовний світ людини, випробовувалися чільні соціальні, моральні й філософські ідеї, що позначились на духовному житті людства протягом останніх півтора століття. Але до сьогодні є недостатньо розробленою проблема художності творів Ф. Достоевського у зв'язку з теоретичними питаннями поезики, які залишаються предметом нескінченних суперечок.

Проблемі вивчення поезики Ф. Достоевського присвячена чимала кількість зарубіжних та вітчизняних досліджень. Честь у відкритті світу Достоевського належить «Срібному століттю», коли вперше виявилась новизна художнього погляду письменника на людину. Д. С. Мережковський у 1893 році в книзі «Про причини занепаду і про нові течії сучасної російської літератури» звернув увагу на те, що усвідомлення Раскольниковим самого себе відбувається через усвідомлення Соні, Свідригайлова, Дуні. Герой знаходить аналогію власної душі в душах інших персонажів. Вміння Достоевського надзвичайно глибоко зобразити навколишнє життя зацікавило М. А. Бердяєва, В'яч. Іванова. Російській філософії межі століть близькою була думка про те, що тільки шляхом глибинного, внутрішнього, духовного можливе пізнання зовнішнього світу. На відкриття «Срібного століття» орієнтувався М. М. Бахтін, створюючи теорію поліфонічного роману. У романах Достоевського стосункам автора і його героя, героя і дійових осіб присвячена книга Я. Аллена «Ф. М. Достоевський. Поезика. Світовідчуття. Богошукання», який вступає у полеміку з Бахтіним щодо теорії поліфонічності романістики Достоевського як головної її якості. Дослідник вважає, що «центрального героя, головна дійова особа, віддзеркалює своє світло на інших дійових осіб, які тяжіють до нього, не відмовляючись при цьому від своєї внутрішньої автономії» [1, 9]. Подібні суперечності стали причиною того, що проблема художності творів великого письменника до сьогодні залишається недостатньо розробленою.

Ставлення до Достоевського в ХІХ і на початку ХХ століття в основному «зводяться до того, що Достоевський великий тільки як гуманіст (чи містик, чи пророк), але не як художник» [7, 127]. Проте, як правильно помітив дослідник творчості письменника Р. Г. Назіров, значення Достоевського в тому, що він зруйнував встановлені естетичні канони і навіть переступив за межі мистецтва. На сьогодні викликають зацікавлення різнобічним підходом до розгляду поезики митця праці таких дослідників творчості письменника, як В. Б. Александров, Н. Ф. Бельчиков, В. В. Виноградов, Л. П. Гроссман, А. С. Долинін, І. Євнін, Б. С. Ємельянов, В. В. Єрмілов, В. Я. Кирпотін, В. Л. Комарович, Г. М. Фридлендер, А. Г. Цейтлін та ін. Українськими дослідниками творчості Федора Достоевського були С. Ю. Дітькова, В. О. Мухін, В. Н. Назарець, І. М. Рада, М. А. Тищенко, Л. А. Четвіна, Н. Л. Шалай, Л. Б. Швець та ін. Привертає увагу книга латвійської емігрантки Зої Муріної, яка дає новаторське визначення художності творчості Достоевського у розділі «Безформність як форма». Із мистецтвом бароко зближує манеру Достоевського іспанський філософ Ортега-і-Гассет у відомій книзі «Дегуманізація мистецтва». До такої ж думки приходять російський дослідник А. В. Чичерін.

Ф. Достоевський стає новатором у царині поезики реалістичного роману ХІХ ст., який уже виробив свою систему художньої образності. Зокрема, внутрішній світ персонажів

допомагають дослідити їхні імена, прізвища, портрети, а також взаємостосунки між усіма героями, місце дії. Інтер'єри Достоєвського завжди насичені подробицями, письменник замінює традиційний опис місця сполученням центральної деталі з психологічною атмосферою. «Визначеність оточуючого середовища, його точність ... поєднується у Достоєвського з багатозначністю вчинків, характерів, ідей його героїв» [10, 118]. У радянському літературознавстві «трактувати зображену Достоєвським дійсність як елемент самосвідомості було не дуже популярним, тим паче, якщо при цьому вийти за межі дослідження художньої форми. і подивитись, як зазначене новаторство форми проявляється у змісті» [4, 8], тому дослідження творчої спадщини Достоєвського є на сьогодні актуальним. Письменник шукав такі художні можливості, які б якнайповніше могли передати складні філософські й ідейні пошуки часу. Він створив філософський морально-психологічний роман, наповнивши його полемічним змістом, що змусило ускладнити його поетику.

Георгій Фридендер, який плідно досліджував творчість Достоєвського, відзначив: «Характерною рисою Достоєвського-художника є намагання при постановці величезної суспільної і моральної проблеми показати різнобіччя можливих людських поглядів і психологічних позицій по відношенню до неї» [8, 193]. Додамо, що Достоєвський намагається створити екзистенційну концепцію особистості, адже, як помітили багато дослідників, герої Достоєвського вирізняються ексцентричністю, вони перебувають у стані надзвичайного нервового збудження, їхні характери мінливі, а соціальні ролі й статуси - не визначені. Персонажі романіста філософствують на межі життя і смерті - це специфічний психологізм, який у поєднанні з поліфонією та «фантастичним реалізмом» створює провокуючу атмосферу, в якій конфлікт думок та світоглядів дедалі більше загострюється.

Ще Бахтін дав характеристику художнього мислення Ф. Достоєвського, назвавши його поліфонічним. «Розмаїття самостійних і несумісних голосів і свідомостей, справжня поліфонія повноцінних голосів дійсно є основною особливістю романів Достоєвського.» [2, 7]. На сторінках «Злочину і кари» зображено більше 90 дійових осіб, із них близько десяти - головних, які відіграють важливу роль у розвитку сюжету. Це Раскольников, Мармеладов, Катерина Іванівна, Соня, Разуміхін, Порфирій Петрович, Дуня, Лужин, Свидригайлов, Лебезятников. Кожен персонаж Достоєвського вражає своєю парадоксальністю й складністю, має різко окреслений характер, втілює певний світогляд та комплекс моральних і духовних цінностей. Є, нарешті, десятки епізодичних дійових осіб: городові й шарманщики, писарі й сміттярі, міщани й чиновники, лакеї й священики, фурмани й студенти, господарі будинків розпусти та різних забігайлівок. Навіть якщо не всі, то більшість цих дійових осіб хоча б на мить привертають увагу головного героя. Їхні дії, розмови, рухи час від часу констатуються Раскольниковим, часто миттєво діють на його роздуми, змушуючи перечити самому собі, або, навпаки, ще більше запевняти себе у своїх намірах. «Я б цю клятву стару вбив і пограбував, і запевняю тебе, що без усякого зазору сумління, - з жаром додав студент. Офіцер знову засміявся, а Раскольников здригнувся» [5, 63]. У романі велика кількість діалогів, внутрішніх монологів, у яких відбувається обговорення різних питань, часто філософських, персонажі вступають у конфлікт між собою чи доповнюють один одного. У результаті роман перетворюється на великий полілог, у якому голоси перехрещуються несподіваним чином: «Тільки він дістав заставу, як раптом десь на дворі пролунав чийсь крик: - Сьома година давно ! - Давно! Боже мій!» [5, 67]. Виняткове багатство голосів, що звучать у романі, створені Достоєвським численні характери закономірно вміщені в історію одного ідеологічного вбивства. Раскольников ніби вбирає в себе голоси інших персонажів і, намагаючись допомогти усім, приходять до висновку у необхідності знищення зла, яке в його свідомості уособлює лихварка Олена Іванівна. Так, напружену духовну атмосферу другої половини ХІХ ст. Достоєвський розбиває на безліч голосів, із яких складається «теорія» головного героя. Недарма багато мислителів і філософів, твори яких визначили духовну атмосферу вже ХХ ст., зверталися до творчості Федора Достоєвського. Як на одного із своїх учителів, вказував на нього Ф. Ніцше. Не можна не згадати про ідейний паралелізм Достоєвського і згаданого філософа, який у книзі «Що сказав Заратустра» висунув теорію надлюдини.

Подвійно можна тлумачити прізвище Раскольника: «Одне - походить із тлумачення семантичної частини, як розкол - роздвоєння, інше - показує зв'язок кореня з розколом - розкольництвом, одержимістю однією думкою, фанатизмом і впертістю» [3, 54]. Прізвище головного героя уособлює головний принцип побудови художнього образу Достоєвського - його складність, неоднозначність та історичну обумовленість. Визначальним є те, що письменник,

створюючи образи персонажів, користувався календарем з «Алфавітним списком святих» із вказівкою дат вшанування їхньої пам'яті та значення імен у перекладі на російську мову. Так, Пульхерія Олександрівна у вищезгаданому календарі означає «прекрасна» (лат.), а Олександр (ім'я по батькові Пульхерії) - «захисник людей». Не можливо не погодитися із влучним вибором імені матері головного героя роману. Важкий тягар страждань впав на її плечі, але «прекрасна захисниця людей» витримує всі негаразди. Семантичне навантаження імені героїні доповнює її портрет. Пульхерії Олександрівні «було вже сорок три роки, обличчя її все ще зберігало в собі залишки минулої краси, і до того ж вона виявилась молодшою за свій вік... Волосся її вже починало сивіти і рідшати, маленькі променисті зморшки вже давно з'явилися навколо очей, щоки впали і висохли від піклування і горя, і все-таки це обличчя було прекрасне» [5, 193]. Перед нами портрет духовно гарної людини, у якої навіть зморшки «променисті». Пульхерія Олександрівна втілює високі моральні якості, таке значення художнього образу підтверджує авторська характеристика героїні. «Пульхерія Олександрівна була чуттєвою., поступливою., вона могла поступитися в багатьох випадках, погодитися на різне, навіть на те, що протирічить її переконанням, але завжди була така риса чесності., за котру ніякі обставини не могли змусити її переступити» [5, 194]. Образ матері дозволяє правильно оцінити свої дії Раскольниковим, недарма він відчуває дискомфорт у її присутності після скоєння вбивства. «Зосімов... із здивуванням помітив у ньому із приходом рідних, замість радощів, ніби важку приховану вимушеність витерпіти годину-другу тортур, яких уже не можна позбутися» [5, 210]. Не зважаючи на те що в цей момент читач бачить Раскольникова очима матері, Дуні, лікаря-початківця Зосімова, який уважно стежить за пацієнтом, чує, крім того, голос самого Раскольникова, усі персонажі однаково відчувають страх і невпевненість. Цей епізод є прикладом злиття всіх голосів роману в один, який відображає авторське ставлення до зображуваних подій із позиції християнських цінностей.

Можна погодитися із думками Я. Аллена щодо ролі автора в романах Достоевського: «І які б голоси не звучали в творах Достоевського, в них є очевидним і важливим одне - «всеіснування» автора» [1, 9]. Достоевський як автор дає оцінку своїм персонажам також і на лексичному рівні. Раскольников «був напрочуд гарний із себе, із прекрасними темними очима, темно-русявий, стрункий, на зріст вище середнього» [5, 4]. Інтригуючим є зауваження «до речі», автор ніби вибачається перед читачем за те, що ледь не забув дати портрет героя. Благородна зовнішність Раскольникова, що, на перший погляд, не відіграє вагомої ролі в світлі важливих ідеологічних проблем твору, налаштовує на позитивне сприйняття цього образу. Сестра Раскольникова «Авдотья Романівна була досить привабливою - висока, напрочуд струнка, сильна, самовпевнена, її навіть можна було назвати красунею» [5, 192-193]. В авторській характеристиці відчувається невпевненість у духовних якостях дівчини. Справді, Дуня видається досить розумною жінкою, логіка та математичний розрахунок змушують її продати свою душу за світле майбутнє брата та добробут своєї сім'ї. Сповнена благородних поривань, вона готова повторити трагедію Соні. Роль автора в романі «Злочин і кара» вбачаємо, в першу чергу, у залученні читача до складного філософського дискурсу, який спровокований полемічністю персонажів, розкриттям їхнього духовного світу через такі вічні категорії, як зло, добро, свобода, добродіє, необхідність, Бог, безсмертя, сумління.

Цікаве дослідження поетики Достоевського зробила А.В. Корольова. У статті «Функції імпліцитних засобів інтимізації в творчості Ф.М.Достоевського» автор характерною рисою художньої прози Ф.Достоевського називає імпліцитну діалогізацію. Дослідниця зазначає, що фрагменти мовлення персонажів мають інтимізоване забарвлення «через ідентичну оцінку подій автором і героєм у авторському мовленні» [6, 86]. Можна помітити й контексти, у яких спостерігається поступова зміна точок зору на події від одного героя до інших персонажів і завершується узагальненням автора. Крім того, «Достоевський збільшив ступінь непорядкованості, стихійності роману, підкреслюючи неочікуваність зображуваних подій для самого оповідача» [7, 140]. Думки і вчинки Раскольникова суперечливі, у них відсутня поступовість, але встановити їхню логіку допомагають інші персонажі твору. У першу чергу, це стосується «двійників» Раскольникова - Лузина та Свидригайлова, які розкривають вульгарний бік його теорії. Негативну оцінку отримує в романі персонаж, що, на перший погляд, видається цілком позитивним. Університетський товариш Раскольникова Разуміхін - «гарячий, відвертий, простуватий, чесний, сильний, як богатир.» [5, 193]. Це добра, весела, безкорислива і розумна людина, готова жити заради інших, доглядати хворих, піклуватися, не вимагаючи за це винагороди. «Чому вбивця Раскольников ближчий письменнику, ніж морально бездоганний

Разуміхін? Експеримент Раскольников не людський. Він - убивця. Але в нього болить душа, коли він бачить несправедливість. А Разуміхін ніби принижується перед життям. Так, він чесний, працелюбний, правильний, порядний, але сумніви не для нього. Разуміхін у полоні в життя. А прояв справжньої людяності Достоевський бачить у стражданнях, в милосерді [9, 14]. Погоджуючись із думкам Т. Халимончик, звернемо увагу на те, що письменник звинувачує обивателів у пристосуванстві, відсутності будь-якого протесту проти нестерпних умов життя. В уста героя він вкладає точне формулювання життєвої позиції подібних людей, яка звучить докором сьогодні: «Обман є єдиним людським привілеєм перед всіма організмами. Обманеш - до правди дійдеш» [5, 190]. Ці слова раптово виголошує захмелілий Разуміхін, але вони дають влучну оцінку майбутньому шлюбу Дуні, з іншого боку, свідчать про схожість двох героїв, що врешті-решт змінює долю дівчини, чого, до речі, не зміг зробити її брат. Елемент неочікуваності стає важливим рушієм сюжету твору, актуалізацією уваги читача на важливому епізоді, який може мати різні шляхи вирішення, та має велике значення для героїв твору.

Роман «Злочин і кара» має безперечне виховне значення, він вимагає від читача особливої уваги, примушує зрозуміти і вислухати всіх персонажів. Не кожна людина може цілком адекватно сприйняти твір. Особисті негативні враження від роману відчув американський біограф Ендрю Філд: «Я приймаю деякі із сцен Достоевського; окремі яскраві фарсові описи скандалів забавні. Але його чуттєвих убивць та задушевних повій не можливо витримати» [7, 127]. Письменника цікавлять протиріччя окремої особистості, він створює полемічні образи, про що свідчать імена, портрети, вчинки персонажів, щоб залучити до їхнього обговорення широке коло читачів. Головною особливістю поетики романної творчості письменника стала поліфонія, яка виявляється на різних рівнях: від складного синтаксису і семантики до побудови художнього образу та своєрідної композиції, що і дало плідне підґрунтя для різноманітних досліджень творів письменника.

Творчість Ф. М. Достоевського, як і його особистість, викликала зацікавлення сучасників письменника насамперед глибиною розробки проблем загальнолюдського значення і новаторством у царині реалістичного роману. Дослідження антропології роману «Злочин і кара» викликано необхідністю засвоєння досвіду письменника-гуманіста, чиї твори сповнені надзвичайної уваги до людини, бажанні допомогти їй у вирішенні важливих питань, віри у можливість її вдосконалення. Сьогодні стало очевидним, що творчість Ф. Достоевського мала надзвичайно великий вплив на подальший розвиток не лише російської, але й світової літератури. Досвід письменника був безцінним для представників російського «Срібного століття», класиків модернізму. На початку ХХІ століття постає проблема рецепції творчості Ф. Достоевського сучасною постмодерністською прозою. Про це свідчать статті «Ф. М. Достоевський у дзеркалі сучасної постмодерністської прози», «Знаки класики в прозі» Д. Галковського. «До проблеми художньої специфіки російського літературного постмодернізму» А. Ю. Мержинської, розвідки Т. Мотидзуки, О. А. Красіної, монографія С. Є. Турніна «Рецепція Достоевського в російській прозі кінця ХХ-початку ХХІ століть».

ЛІТЕРАТУРА

1. Аллен Л. Ф. М. Достоевский. Поэтика. Мироощущение. Богоискательство. - СПб: Изд. Logos, 1996. - 176 с.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. - М.: Изд-во "Художественная литература", 1972. - 470 с.
3. Белов С. В. Роман Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание»: Комментар. Кн. для учителя / Под ред. Д. С. Лихачова. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Просвещение, 1984. - 240 с.
4. Волгин И. Последний год Достоевского. Исторические записки. - М.: Сов. писатель, 1986. - 576 с.
5. Достоевский Ф. М. Преступление и наказание: Роман в шести частях с эпилогом. - М.: Худож. лит., 1983. - 527 с.
6. Корольова А. В. Функції імпліцитних засобів інтимізації в творчості Ф. М. Достоевського // Сучасна інтерпретація художніх творів Ф. М. Достоевського: Міжвузівський збірник наук. праць. - К. - Бердянськ, 1998. - С. 85-87.
7. Творчество Ф. М. Достоевского: Искусство синтеза (Под ред. Г. К. Шенникова, Р. Г. Назирова). - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1991. - 288 с.
8. Фридендер Г. М. Реализм Достоевского. Академия наук СССР. - М.: Наука. - 1964. - 404 с.
9. Халимончик Т. Преступление и наказание Родиона Раскольникова // Зарубіжна література. - 2003. - №38 (343). - С. 13-15.

10. Яворская Е. Л. Роль топографической точности в романах Ф.М.Достоевского (в плане изучения романов Достоевского в школе и вузе) // Сучасна інтерпретація художніх творів Ф. М. Достоевського: Міжвузівський збірник наук. праць. - К. - Бердянск, 1998. - С. 115-118.

Марія ПРИХОДЬКО

© 2008

ЕСТЕТИКА АПОКРИФА В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Апокрифи - релігійний епос давнини, що із перших століть християнства став дуже популярним у тих народів, які прийняли нову віру. „Апокрифи - це писання, які одночасно задовольняють такі три ознаки: 1) їхній сюжет пов'язаний з біблійною історією, а діючими особами є її персонажі; 2) цей текст не увійшов до складу Священного Писання; 3) цей текст у той чи інший час претендував на роль джерела віри або сприймався як такий [5, 5]. Саме слово „апокриф" (від гр. - таємний, сокровенний) у церковній літературі характеризується двозначністю. За змістом апокрифи складають ніби ще одну священну історію, паралельну канонічній. Із одного боку, неканонічні тексти могли протиставлятися тим книгам, які використовувалися під час церковних зібрань. У такому випадку апокрифи виступали у ролі таємних книг. Із іншого боку, слово „апокриф" також могло означати твір, походження якого є невідомим. Тоді апокрифи - це те ж саме, що і несправжній, сфальсифікований, підробний твір. Так, наприклад, блаженний Августин вважав, що апокрифічною книгу робить її таємне походження. Вилучення книги з суспільного користування часто була обумовлено неясністю її походження. „А так як зазвичай автор книги бажає приховати її походження тільки через недосконалість її змісту, то апокрифи почали означати все погане та перекручене." [7, 97].

Наукове вивчення слов'янської апокрифічної літератури розпочалося з середини ХІХ століття і насамперед пов'язане з іменами таких учених, як О.Веселовський, С.Жебелев, П.Лавров, І.Порфир'єв, О.Піпін, В.Сахаров, І.Срезневський, М.Тихонравов, І.Франко, В.Ягич. Ці дослідники присвятили увагу опублікуванню апокрифічних пам'яток, часто з паралельним грецьким та латинським текстом і з детальними коментарями, встановили порядок виділення старозавітних та новозавітних апокрифічних книг. У ХХ столітті з'явилися праці С.Аверинцева, А.Боброва, Є.Мещерської, В.Милькова, Н.Пігулевської, М.Рожественської, І.Свенцицької та ін. Ці вчені займалися детальною класифікацією неканонічних текстів, аналізуючи не лише давньоруські апокрифи, а й характеризуючи сирійські та гностичні близькосхідні та грецькі апокрифи. Основні напрямки у дослідженні біблійних слов'янських апокрифів у сучасній науці пов'язані переважно з джерелознавчим, лінгвістичним, релігієзнавчим та історико-філософським підходами до матеріалу.

Метою нашого дослідження буде аналіз місця і ролі апокрифів (зокрема, богородичного апокрифічного циклу) в духовній практиці нашого народу, їхній вплив на особливості формування українського культурного простору, показ тих візантійських і західноєвропейських культурних зразків, які використали вітчизняні митці, творчо переосмисливши та наповнивши власне українським контекстом. При цьому основну увагу ми зосередимо на давньоруському культурному періоді, який блискуче продемонстрував здатність нашої культури не лише запозичувати візантійські та західноєвропейські культурні здобутки, а й вносити в них якісно нові акценти. Саме цей період найповніше відобразив своєрідність „націоналізації" апокрифів, яка репрезентована у художній літературі, іконописанні, церковних піснеспівах тощо. Варто наголосити, що в українській культурі наявна майже безперервна рецепція апокрифів і до сьогодні, проте детальний розгляд тисячолітньої культурної традиції неможливий у рамках однієї розвідки.

Неканонічні тексти увібрали в себе фольклорні мотиви, джерела давньої міфології та язичницьких вірувань, тематично і функціонально суттєво відрізняючись від канону. Для апокрифів є типовим й інший вид комунікаційної тріади: реципієнт з народу, знижений, опобутовлений виклад та вільніші від канонів та схоластики автори. Неканонічні тексти, як правило, наводили більш докладні відомості про події та пригоди, описані у святих книгах, доповнюючи їх колоритними фактами, що надавало їм картинності та наочності. Деталізуються